

Seher KAPLAN

Lisans Öğrencisi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Undergraduate Stud., Eskişehir Osmangazi University,
Faculty of Theology,
Eskişehir, Türkiye
seher109548@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0657-9917
ROR ID: <https://ror.org/0ldzjez04>

Covid-19 Sürecinde İbadetler; Değişim ve Süreklilik

Worships The Covid-19 Process; Change
and Continuity

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 6 Eylül 2022/ 6 September 2022
Kabul Tarihi / Date Accepted: 19 Ekim 2022 / 19 October 2022
Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / 31 December 2022
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Atıf | Citation

Kaplan, Seher. "Covid-19 Sürecinde İbadetler; Değişim ve Süreklilik", Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi 3 (Aralık 2022), 68-105.

Değerlendirme | Peer-Review

İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlleme
Double anonymized - Two External

İntihal | Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır.
İntihal tespit edilmemiştir.
*This article has been scanned by Turnitin.
No plagiarism detected.*

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. *It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Seher Kaplan).*

Telif Hakkı | Copyright

(CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.
Licensed under the (CC BY-NC 4.0) International License.

Etik Bildirim | Complaints

darulhadis@karatekin.edu.tr

Yayıncı | Published by

Çankırı Karatekin Üniversitesi Darulhadis İslam Araştırmaları Merkezi
Çankırı Karatekin University Darulhadis Islamic Studies Center

Finansman | Grant Support

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Öz

Covid-19, 2019 yılının son aylarında Çin’de ortaya çıkmış bir salgın hastalıktır. Tarih boyunca insanlar bu tür salgın hastalıklara maruz kalmış ve bu gibi hastalıklar, insanların toplumsal yaşamlarında birçok değişikliklere sebebiyet vermiştir. Covid-19 salgını da birçok alanı etkilemiş ve toplumsal faaliyetleri kısıtlamıştır. İbadet alanında da Covid-19 nedeniyle bir dizi değişiklik yaşanmıştır. Çalışmamızda genel olarak Covid-19 pandemisi sürecinde ibadet hayatında yaşanan değişimler ele alınmıştır. Öncelikle temel kavramlar açıklanmış olup sonrasında ise Covid-19 salgını sürecinde dinî pratik ve ibadetler alanında süreç içerisinde alınan kararlar ve bu bağlamda yaşanan değişimlere değinilmiştir. Ortaya çıktığı günden beri birçok insanın ölümüne neden olan, kolay ve çabuk bir şekilde yayılma özelliğine sahip olan Covid-19 virüsü, hayatımızda birçok değişikliklere yol açmıştır. İbadetler de bu alanlardan biridir. Buna binaen Covid-19 pandemisi sürecinde ibadetler alanında yaşanan kimi değişim ve dönüşümler araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Covid-19, Pandemi, Coronavirüs, İbadet, Değişim, Süreklilik.

Worships The Covid-19 Process; Change And Continuity

Abstract

Covid-19 is an epidemic disease that emerged in China in the last months of 2019. Throughout history people have been exposed to such epidemics and have caused many changes in people's social lives. The Covid-19 pandemic has also affected many areas and restricted social activities. There have also been a number of changes in the field of worship due to Covid-19. In our study, the changes experienced in the life of worship during the Covid-19 pandemic process were discussed in general. First of all, the basic concepts were explained, and then the decisions taken in the field of religious practices and worship during the Covid-19 epidemic and the changes in the religious practices or rituals were discussed. The Covid-19 virus, that has caused the death of many people since it emerged and has spread easily and quickly has led to many changes in our lives. Worship is one of these areas. Accordingly, some changes

and transformations worship rituals during the Covid-19 pandemic process constitute the subject of our research.

Keywords: Sociology of Religion, Covid-19, Pandemic, Coronavirus, Worship, Change, Continuity

Giriş

Toplumsal yapılarda meydana gelen veya gelmesi muhtemel herhangi bir değişme olayının, nihayetinde ortaya çıktığı mevcut yapı içinde mevcut olan hemen hemen bütün alt yapıları ve buradaki aktiviteleri de etkilemesi söz konusu olabilmektedir.¹ Toplumsal hayatı ve bireysel özgürlükleri kısıtlayıcı karakteriyle² Covid-19 da bir değişme olayı olarak hayatımızda pek çok alanı etkisi altına almıştır.³ Rutinlerimiz, iş hayatımız, eğitim sitemimiz, seyahatlerimiz, ibadetlerimiz daha nice alanları etkilemiştir. Âdeta gidişatımızı değiştirip, temel gündemimiz olmuştur. Bu çalışma ile hedeflenen; “birey için manevi beslenmenin kaynağı”⁴ olan, “tecrübe edilebilir ve gözlemlenebilir dinî hayatımızın”⁵ yegâne parçası olan ibadetlerin bu süreçte ne gibi evrelerden geçtiği ve ne gibi değişimlere uğradığı hakkında bilgiler sunmaktır.

¹ Yılmaz Arı, “Toplumsal Değişim ve Din”, *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar* 5/16 (2021), 131.

² İhsan Çapçioğlu, “Pandemi Süreciyle ‘Başa Çıkma’ya Yönelik Stratejiler”, *Dinî Araştırmalar* 23/57 (2020), 271.

³ Yılmaz Arı, “Salgın Döneminde İbadetler”, Covid-19 Örneği, *Sosyal Mesafe Döneminde Din*, Ed. H. Türkyılmaz, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2021),219-242.

⁴ Yılmaz Arı, “Din Ve Otorite Kavramları Bağlamında Sünnilikte Dini Otorite”, *İlahiyat Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler*, Edit. F. Rençber vd., (Ankara: Gece Kitaplığı, 2021/Mayıs), 166.

⁵ Yılmaz Arı, “Karl Mannheim’in Bilgi Sosyolojisi”, *International Social Sciences Studies Journal* 5/30 (2019), 1086.

Dünyayı küresel çapta etkisi altına alan bu salgın sürecinde yaşanan kayıplar, ekonomik ve sosyal anlamda meydana gelen değişimler, geleceğe dair belirsizlikler beraberinde kaygı, korku ve umutsuzlukları da getirebilmekte, insan bünyesinde fiziksel olduğu kadar ruhsal anlamda da olumsuz etkilere yol açabilmektedir. Hayatın her anında inanan insanın en büyük manevi güç ve moral kaynağı olan iman, ibadet ve dua ile Allah Teâlâ'ya sığınma, özellikle salgın hastalık benzeri olağanüstü dönemlerde daha bir mana kesp etmektedir.⁶ “Salgın gibi hayatın normal seyrinden farklı, kendine özgü şartları olan ve buna bağlı olarak çeşitli düzenlemeleri gerekli kılan bir süreçte ferdi ve toplu olarak ibadetlerin eda edilmesinde hangi hususların ön plana çıktığının, ibadetler fıkhında olağan dışı durumlarda geçerliliği olan ruhsat hükümlerin bilinmesi önem arz etmektedir.”⁷ Pandemi döneminde hastalığın yayılma riskine karşı uygulamaya konulan tedbirlerin arasında ibadetlerin icrasıyla ilgili düzenlemelerin yanı sıra bu alanda kimi değişikliklerin de yer alması, konuyu ibadetler sosyolojisi açısından ele almayı gerekli kılmıştır.

“Kulluk ve ibadet, İslam anlayışında insanın yaratılış ve yeryüzünde bulunuş gayesinin başında gelmektedir.⁸ Allah'ın rıza ve sevgisini kazanmak için yapılan her hayırlı iş, en genel anlamıyla ibadet olarak nitelendirilir. Özel ve dar manasıyla ibadet ise, Kur'an ve Sünnet'te edası istenen, zamanı, miktarı, yeri, şartları ve yerine

⁶ Murat Serdar - Harun Işık, *Sistematik Kelam I*, 3. Basım, (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2020), 136.

⁷ Ülfet Görgülü, “Geçmişin Vebasından Bugünün Koronasına: Salgının İbadetlerin İcrasına Yansıması”, *Şehir ve Medeniyet Dergisi* 6 (2020), 612.

⁸ Murat Serdar - Harun Işık, *İslam İnanç Esasları Akaid*, 1. Basım, (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017), 2; Zâriyât Süresi, 51/56.

getiriliş biçimi nassla belirlenmiş olan dinî görevleri bildirir.”⁹ Bu görevlerin yerine getirilebilmesi için çoğunlukla sağlıklı olmak gerekmektedir. Son zamanlarda yaygın olarak maruz kalınan Covid-19 virüsü, sağlığımız için büyük tehlikeler barındırmaktadır. Bu tehlikelere karşı her alanda olduğu gibi ibadet alanımızda da önlemler alınıp değişikliklere gidilmiştir. Bu çalışmamızda Covid-19; ibadetlerimizi nasıl etkilemiştir, hangi değişikliklerin yapılmasına neden olmuştur? gibi hususlar araştırmamızın kapsamını oluşturmaktadır. Ayrıca çalışmamızda, Covid-19 ve ibadetin Ne’liği gibi kavram analizleri yapılmış olup; cemaatle namaz kılma meseleleri, Müslüman toplumda on bir ayın sultanı olarak bilinen oruç ibadeti ve itikâf pratiği, kuran hatim ritüelleri; zekât, sadaka ve infak ibadetlerinin ödeme biçimleri; umre ziyaretleri, hac organizasyonu, mevlid etkinlikleri, cenaze namazları gibi uygulamaların salgın sürecinde nasıl icra edildiğine de değinmiştir.

Araştırmalarda uygulanacak metotların bilimsel bir dayanağının olması gerekir. Bir araştırmanın bilimsel bir değer ifade etmesi açısından bu gerçek son derece önem arz etmektedir.¹⁰ Buna binaen çalışmamızda bilimsel bir dayanak oluşturmak gayesiyle kaynak tarama yönteminden yararlanılmıştır ayrıca konu ile ilgili internet ortamında barındırılan kaynaklardan da istifade edilmiştir. Bu minvalde daha önce yapılan birkaç çalışmaya kısaca değinmek gerekirse:

Yılmaz Arı’nın, Salgın Döneminde İbadetler, Covid-19 Örneği, (Sosyal Mesafe Döneminde Din, Ed. H. Türkyılmaz, Çizgi Kitabevi, Konya

⁹ Ülfet Görgülü, “Geçmişin Vebasından Bugünün Koronasına...”, 6/612.

¹⁰ Yılmaz Arı, *Değişim Sürecinde Alevilikte Dinî Otorite*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2020), 7.

2021) isimli çalışmasında; Salgın hastalıklara, dinlerin salgın hastalıklara bakışı ve daha sonra da 2019 yılının son aylarında Çin'in Wuhan kentinde başlayıp tüm dünyaya yayılan Covid-19'un etkilerine ve ibadet alanımızdaki etkilerine değinilmiştir. Çalışma, ilk kısıtlamaların yaşandığı dönemi kapsamaktadır. Din ve toplum bağlamında öne çıkan camiler, din görevlileri, dinî gruplar, yaşlılar gibi konu başlıklarına odaklanarak dönemin fotoğrafını ortaya koymaktadır. Din İşleri Yüksek Kurulu'nun, *İslam'ın Salgın Hastalıklara Bakışı*, (Diyanet İşleri Başkanlığı, Çankaya/Ankara 2020) isimli çalışmasında; 2019 yılının son aylarında başlayan ve tüm dünyaya yayılan Koronavirüs süreci değerlendirilmiş olup, bu süreçte salgın hastalıkla alakalı insanların merak konusu olan sorular cevaplandırılmıştır. Ayrıca Koronavirüs salgınında ibadetler alanında alınan kararlar, gerekçeleriyle açıklanmıştır.

1. Salgın Döneminde Öne Çıkan Kavramlar ve İbadetler

1.1. Salgın:

Belirli bir toplumda, bölgede veya mevsimde enfeksiyon kaynaklı hastalığın, bir grup insan arasında beklenenden fazla vaka görülmesi ve beklenenden fazla etki göstermesi olarak tanımlanabilir. Türk Dil Kurumu'nda da şöyle tanımlanmaktadır: "Bir hastalığın veya bir başka durumun yaygınlaşması ve birçok kimseye birden bulaşması, epidemi..."¹¹.

Salgınlar, kısa zamanda canlılar arasında artarak yayılan ve hastalıkların bulaşmasına neden olan halk sağlığını çok yönlü (sosyolojik, biyolojik, ekonomik, dinî vb.) etkileyen/tehdit eden

¹¹ TDK, Türk Dil Kurumu, "salgın", Erişim: 02 Kasım 2021. <https://sozluk.gov.tr/>

bulaşıcı hastalıkların ifade edilmesidir.¹² Salgının oluşması kimi zaman bir beldeyi, bir alanı kapsayabildiği gibi ülkeler arasında, dünyada da tehlikeler oluşturan hastalık demektir. Salgın bir virüs veya mikrobun belirli yollar, şekiller ve kendine özgü yöntemlerle bulaştırılması ve taşınmasıyla çoğalmasını ifade etmektedir. Çoklu ölümlere sebebiyet vermesi vb. açılardan düşünüldüğünde salgınların, insan nüfusu için büyük bir tehlike arz ettiği muhakkaktır. Salgın aynı zamanda hayvanlara, insanlara ve bitkilere bulaşarak yayılan bir hastalıktır.¹³ Salgın hastalıklara tifo, verem, corona hastalığı gibi hastalıklar örnek verilebilir, bu hastalıkların salgın olarak kabul edilmesi sadece ölümcül olmasıyla alakalı değildir. Bulaşıcı özellik taşıması, salgın hastalık olarak isimlendirilmesinde önemlidir.¹⁴

1.2. Pandemi:

Salgının yayılma alanı belirli bir bölgeden ziyade, dünya çapında, birçok bölgeyi, birden fazla ülkeyi ve insanı etkisi altına alırsa pandemi olur.¹⁵ Yani bir salgın belirli bir alanı ifade ederken pandemi daha geniş alanı kapsar. Ayrıca bir hastalığın pandemi olması için yeni bir virüs olmalı, insanlara kolayca geçebilmeli ve insandan insana kolay ve sürekli bir şekilde bulaşmalıdır. Mesela “bir hastalığın yaygın

¹² Nurullah Yelboğa - Şeniz Bayır Aslan, “Sosyal Sorun Olarak Salgın Hastalıklar ve Sosyal Çalışmanın Halk Sağlığını Koruma/Geliştirme Görevi”, *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2020), 43.

¹³ Namık Çencen, “1933’ten Günümüze Lise Tarih Ders Kitaplarında Salgın Hastalıkların İşlenişine Genel Bir Bakış”, *Millî Eğitim* 49/1, Özel Sayı (2020), 921.

¹⁴ Hülya Parıldar, “Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları”, *Tepecik Eğit. ve Araşt. Hast. Dergisi* 30/Ek sayı (2020), 19-26.

¹⁵ Adem Eryiğit - Mehmet Ali Başak, “Kovid-19 Sürecinde İnanç Ve İbadet, Covid-19 Pandemisinin Müslümanların İnanç Ve Günlük İslamî Yaşantılarına Etkisi”, *Sosyal Bilimler Dergisi* 8/53, (2021), 127.

olup birçok insanın ölümüne yol açması pandemi olarak nitelendirilemez. Aynı zamanda bulaşıcı olmalıdır. Örneğin kanser çok sayıda insanın ölümüne sebep olmasına rağmen bulaşıcı olmadığı için pandemi olarak adlandırılmamaktadır. Yani pandemide öne çıkan özellik bulaşıcılıktır.”¹⁶

1.3. Covid-19 (Koronavirüsü):

“İnsanlarda ve hayvanlarda hastalıklara neden olan ve çeşitleri bulunan virüslere koronavirüs denilir. Koronavirüslere elektron mikroskopuyla bakıldığı zaman üzerinde çıkıntıları olan bir taca benzetildiğinden dolayı Latince de taç anlamına gelmekte olan korona kelimesiyle isimlendirilmiştir.”¹⁷

Koronavirüs ilk olarak Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkmış ve kısa sürede dünyaya yayılmıştır. Koronavirüs Wuhan'da 2019 yılının sonlarına doğru görülmeye başlamıştır.¹⁸ Epidemiyolojik olarak ilk Covid-19 vakaları Wuhan'daki bir hayvan pazarıyla ilintilidir. 27 Aralık 2019 tarihinde Wuhan'da bulunan bir hastanede ağır pnömoni nedeniyle üç hasta gözlem altına alınmıştır.¹⁹ Ayrıca ilk Covid-19 vakası da Wuhan'daki hayvan pazarında balık satıcısı olan 49 yaşındaki bir kadındır. 23 Aralık 2019'da ilk vakanın görüldüğü bu

¹⁶ Asu Gürer - H. Nilay Gemlik, “Covid-19 Pandemisi Sürecinde Sahada Olan Sağlık Çalışanlarının Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri Üzerine Nitel Bir Araştırma”, *Journal of Health Services and Education* 4/2 (2020), 47.

¹⁷ Acibadem, “Coronavirus Nedir? Coronavirus Ne Demek?”, erişim: 28 Haziran 2022, <https://www.acibadem.com.tr/koronavirus/koronavirus-corona-virusu-nedir-belirtileri>.

¹⁸ Mehmet Emin Kalgı, “Koronavirüs Salgını ve Dindarlıkla İlgili Yapılmış Ampirik Çalışmaların Analizleri”, *DEÜİFD* LIII (2021), 112.

¹⁹ TÜBA, *Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu*, (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2020), 15.

balık satıcısı kadında hastalık; öksürük, göğüste sıkışma hissi, yüksek ateş gibi belirtiler vermiştir.²⁰

Wuhan koronavirüsü adıyla da bilinmekte olan yeni koronavirüs insandan insana geçen ve solunum yolu enfeksiyonuna neden olan, bulaş özelliği taşıyan bir virüstür. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) virüsün resmi isminin SARS-CoV-2 (Şiddetli Akut Solunum Sendromu-Koronavirüs-2) olarak belirlemiştir. Dünya Sağlık Örgütü Covid-19 terimini virüsün neden olduğu hastalığı tanımlamak için kullanmaktadır. 11 Mart 2020 tarihi de Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel salgın hastalık olarak ilan edilmiştir. Ayrıca bu ilk hastalık vakalarından alınan örnekler bilinen mikroplar için teste tabi tutulduğunda yüzde 85 oranında Yarasa SARS-CoV virüsüne benzerlik göstermektedir. Yapılan araştırmalarda yeni Coronavirüsün (2019-N CoV) yakın temas ve damlacık ile bulaştığı belirlenmiştir.²¹

Çin’de başlayıp hızlı bir şekilde diğer ülkelere de yayılan bu salgın hastalıktan dolayı 2020 yılı başından itibaren farklı ülkelere vaka ve ölüm haberleri gelmesiyle, bunun üzerine salgın konusu incelenip, pandemi olarak ilan edildikten sonra olayın önemi anlaşılmış ve bütün ülkeler gerekli tedbirleri almaya başlamışlardır. Ülkemizde de ilk vaka 11 Mart 2020’de tespit edilmiştir ve ilk can kaybımız 17 Mart 2020 tarihinde meydana gelmiştir.²²

²⁰ Arı, Salgın Döneminde İbadetler, 219.

²¹ Arı, Salgın Döneminde İbadetler, 219-220; Acıbadem, “Coronavirus Nedir? Coronavirus Ne Demek?”, erişim: 28 Haziran 2022, <https://www.acibadem.com.tr/koronavirus/koronavirus-corona-virusu-nedir-belirtileri>.

²² Said Yıldırım, “Salgınların Sosyal-Psikolojik Görünümü: Covid-19 (Koronavirüs) Pandemi Örneği”. *Journal of Turkish Studies* 15/4, (2020), 1339; Acıbadem,

1.4. Karantina:

Bulaş özelliği olduğu bilinen bir hastalığın, yaygın olduğu kaynaktan (yer, ülke) gelen bireylerin, hayvan ve malların vb. belirlenmiş geçici bir süre, belirlenmiş yerde gözlemlenerek tutulması şeklinde uygulanan bir sağlık önlemidir. Karantina, “bulaşıcı hastalık salgınlarının kontrol altına alınmasında en etkili ve en eski yöntemlerden biridir. Bu uygulama insanların belirlenen bir bölgeye giriş çıkışını kısıtlayarak, gönüllü veya zorunlu olarak yapılabilir. Sadece belirli bir bölge için değil bir meslek gurubu için de karantina uygulanabilmektedir.”²³ Karantina, kişinin hasta olup olmadığını anlamak için hareket alanını kısıtlamaktır. Karantinanın amacı taşıyıcı olabileceği düşünülen kişinin, diğer insanlarla temasını keserek, toplumda hastalığın bulaşmadığı kesimin, hastalığa yakalanma riskini azaltmaktır. Karantinaya dinî referans olarak Hz. Peygamber’in; bir yerde salgın hastalığın çıktığı duyulduğunda, hastalığın çıktığı mekâna girilmemesi ve bulunulan mekânda salgın hastalık çıkarsa o mekândan ayrılmamayı tavsiyesi gösterilebilir.²⁴ Bu isteğiyle de Hz. Peygamber, dünden bugüne karantinanın temel çerçevesini Müslümanlara göstermiş bulunmaktadır. Başka bir

“Coronavirus Nedir? Coronavirus Ne Demek?”, erişim: 28 Haziran 2022, <https://www.acibadem.com.tr/koronavirus/koronavirus-corona-virusu-nedir-belirtileri>.

²³ T.C. Sağlık Bakanlığı COVID-19 Bilgilendirme Platformu, “Karantina”, erişim: 18 Aralık 2021, <https://Covid19.saglik.gov.tr/TR66478/karantina.html#:~:text=A%C3%A7%C4%B1 klama%3A%20Karantina%2C%20bula%C5%9F%C4%B1c%C4%B1%20hastal%C4%B1k%20salg%C4%B1nlar%C4%B1n%C4%B1n,grubu%20i%C3%A7in%20de%20karantina%20uygulanabilir>.

²⁴ Buhari, Tıb,30

hadisinde de “cüzamlılardan, aslandan kaçır gibi kaçın”²⁵ diyen peygamberimiz, salgın hastalığa yakalanmış olan kişilerin de toplum içerisinde dolaşmasını azaltmasını istemiştir. Bu uygulamayı bizzat kendisi de uygulamıştır. Mesela Sakif Kabilesi’ni temsilen Medine’ye gelen heyetin içerisinde bir adamın cüzamlı olduğunu öğrenince Hz. Peygamber, cüzamlı kişinin memleketine dönmesini ve biatını kabul ettiğini söyleyerek, o kişinin toplumdaki uzak durmasını istemiştir.²⁶ Ayrıca Osmanlı Devleti’nde, dinî bir ibadet olan Hac ve Umre için Mekke’ye gelen hacılar için salgından koruyucu önlem faaliyeti olarak Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914) adıyla bir kurum oluşturulduğunu görmekteyiz.²⁷ Öte yandan Mekke ve Medine, Müslümanlarca mukaddes yerler olarak bilindikleri için Osmanlılar tarafından buraların temizliği ve hizmeti de şerefli kabul edilmiştir.²⁸

1.5. Sosyal Mesafe:

“Covid-19’la beraber sıklıkla kullanılmaya başlanan ve salgın hastalıktan korunma yöntemi olarak görülen sosyal mesafe kavramı ilk defa farklı şekilde kullanılmıştır. Literatürde Covid-19 pandemisi döneminden önce bir kişinin başka bir kişiyle bağının, yakınlık durumunun, metrekaresel bir mesafeyle belirlenmesi olarak kullanılmıştır. Bu dönemlerde kullanılan sosyal mesafe kavramı, salgın döneminde zorunlu olan ve yakın-uzak olan bütün ilişkisel durumları, sağlık adına eşitleyen bir kavrama dönüşmüştür. Farklı ve

²⁵ Buhari, Tıb,19

²⁶ DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı, *İslam’ın Salgın Hastalıklara Bakışı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 41-45.

²⁷ İsmail Metin, “Sosyal Hizmetler Bağlamında Mekke’de Osmanlı İzleri”, *Turkish Studies* 10/1 (2015), 467-468.

²⁸ İsmail Metin, “Osmanlıların Kâbe ve Mescid-i Haram Hizmetleri”, *Turkish Studies* 10/2 (2015), 675.

araçsal anlamlara gelmeye başlamıştır. Sağlıkçılar açısından kişisel tedbir unsuru olarak da nitelendirilmiştir. Sosyal mesafe kişilerin yakınlık durumunu ölçmeye yarayan bir kavram olmaktan çıkıp, herkese göre aynı anlama gelen kişisel korunma kriteri olarak sunulan bir tedbir unsuru olmuştur. Damlacık yoluyla bulaşan hastalıklarda insanlarda belirli bir yakınlığın olması gerektiğinden, sosyal mesafe de bu yakınlığı, etkileşimi azalttığından dolayı tasarlanmıştır. Ayrıca DSÖ'nün önermiş olduğu “en az 1 metrelik mesafe kuralı” da birçok ülke tarafından benimsenmiştir. Bu solunum yolu damlacıklarına temastan kaçınma amacı taşıyan sosyal mesafe tavsiyesi 1930 yılında yapılan kimi çalışmalardan kaynaklanmaktadır.”²⁹

1.6. İbadet:

Lügat anlamı olarak; boyun eğme, teslim olmak, mütevazılık, itaat, sığınma, Allah'ın emir ve yasaklarına uymak, ram olmak, teslimiyet içinde itaat etmek anlamlarına gelen ibadet kavramı bireyin bir varlığa asileşmeden, buyruklarına karşı gelmeden, ondan yüz çevirmeden karşı çıkmadan boyun eğmesi ve itaat edışıdir.³⁰

İbadet kelimesiyle alakalı sözcüksel anlam evreniyle bağlantılı olarak şunlar söylenebilir:

“-Birey ya da topluluklarca, tanrı kabul ettikleri ya da yüce ve kutsal saydıkları varlıklara, ölü ruhlarına, atalara, efsanelerde yaşatılan kahramanlara; kutsallıkla nitelendirilen bitki ve hayvanlara,

²⁹ Didem Özşenler, “Kovid-19 ve Sosyal Mesafe: Meta-Tematik Bir Analiz”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi* 12/1, 12-23; Türkiye Psikiyatri Derneği Ruhsal Travma ve Afet Çalışma Birimi, “Karantinanın Ruhsal Etkileri Ve Korumucu Önlemler”, (Aralık 2020), 1.

³⁰ Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serrî ez-Zeccâc, Me'âni'l-Kur'ân, I, (Beyrût: Âlemu'l-Kutub, 1988/1408), 48.

ay, yıldız, güneş, ateş, su, taş gibi doğal öğelere yönelik inanç gösterisi ve bağlılık hali üzere yapılan pratiklerin tümü. Tapınmak, kulluk etmek, boyun eğmek. Tanrısal buyrukların ifası, tanrı kabul edilen varlığa yönelik saygı davranışı. Ayin, kült, vb. -İtaat etmek, alçak gönüllülük, ilah edinmek, tapmak, tevazu göstermek.”³¹

İbadet kavramı dinî terminolojide dinen mesul olan kişinin Allah'ı yüceltme adına niyet ve fiiline bağlı olarak yerine getirmesinde sevap kazandıran³² ve Allah'a yakınlığı gösteren farkındalıkla yapılan itaat faaliyetidir.³³ Allah'a saygının ve itaat etmenin en büyük göstergesi, O'nun rızasını ve sevgisini kazandıracak her türlü duygu, davranış ve hareket, Allah'a ibadet olarak telakki edilir.³⁴

Kur'an-ı Kerim'de de bildirildiğine göre insanın yaratılış gayesi yalnızca Allah'a kulluktur ve tüm peygamberlerin de muhataplarını Allah'a ibadet etmeye davet ettiği bildirilmektedir.³⁵ “Kur'an-ı Kerim'de de muhtevası geniş olan ibadet kavramı, Allah'ı tanıma ve bilme (marifetullah), itaat, boyun eğmek, tevhit (bir olanı birlemek), dua, iman ve salih amel, Allah'ı tesbih etmek ve secde gibi anlamlar için kullanılmıştır.”³⁶ Bu anlamlar çerçevesinde ibadet, Allah'ın dininin emir ve yasaklarına riayet edip ve sınırlarını koruyup gözetmektir diyebiliriz. Ayrıca teorik inanç konularının bireyin dünyasında şekillenip dinsel pratikler şeklinde gerçekleştirilip uygulanmasıdır. İnsanın yaratılış gayesi olan ibadet, Allah'la kul

³¹ Yılmaz Arı, Salgın Döneminde İbadetler, 222-223.

³² Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dinî Kur'ân Dili, I, (İstanbul 1935), 95.

³³ Yılmaz Arı, Salgın Döneminde İbadetler, 223.

³⁴ Kamil Sarıtaş, “Ehl-i Beyt: Hak Halili Dergahı”, *Uluslararası Hacı Bektaş Veli ve Takipçileri Sempozyum Bildiriler Kitabı*, (İstanbul: Türk Ocağı Yayınları 2020), 372.

³⁵ Zâriyât Suresi, 51/56; 14 Bakara Suresi, 2/83.

³⁶ Yılmaz Arı, Salgın Döneminde İbadetler, 223-224.

arasındaki bağ, yakınlığı zirve noktaya ulaştırır. Ve gösterilen bu dinî tavır ve ritüeller ile Allah'a bağlılığını ve sevgilerini sergilemiş olurlar. İnsanlığın manevi ve maddi anlamda dünyasını etkisi altına alan, hayatlarına yön veren ve insanın tekâmülünü sağlayan ibadet, sosyolojik literatürde ise şöyle tanımlanır: “Dinî tecrübelerin pratiksel anlatımı veya eyleme yansıyan boyutudur.”³⁷

1.7. Namaz:

Farsça kökenli olan namaz kelimesi; “kulluk, ibadet, tazim için eğilmek, dua etmek, ibadet yapmak, yalvarmak, bağışlanma dilemek manasına gelir.”³⁸ Kur'an-ı Kerim'de namazın adı salattır. Türkçeye de Farsçadan namaz olarak geçmiştir. Arapçada salat kelimesinin asıl anlamı dua olsa da Kur'an-ı Kerim'de defalarca vurgulanan salat sözcüğü, sıradan dua değildir.³⁹ Belli hareketleri öğeleri olan duadır. Yani ibadettir. Namaz vecibesinin bilerek terki de büyük günah olduğu hususunda İslam âlimleri de müttefiktirler. İslam'ın şartlarından biri olan namaz ibadeti Allah'a teslimiyetin gösterildiği arınma biçimidir. Namaz arınma biçimi olduğu gibi Allah'a yakınlaşmanın yoludur. Bu bakımdan en parlak ve en önemli ibadet namazdır. Bu özelliği dolayısıyla namaz bütün ibadetlerin özü ve özeti sayılmıştır.

³⁷ Yılmaz Arı, Salgın Döneminde İbadetler, 223-224; Fevzi Rençber, *Hakk Muhammed Ali Aşkı*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2016), 100.

³⁸ Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Erişim: 28 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibadet>

³⁹ Cahit Karaalp, “Salât Kavramının Semantik Analizi”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2018), 173-212.

Toplumsal ve bağlayıcı mahiyette bir fenomen olan (İslam) dinin(in)⁴⁰ temel pratiklerinden sayılan namaz, ibadetler içinde özel bir konuma ve öneme sahiptir. Bu önemine binaen olağandışı durumlarda namazın terkedilmesine cevaz verilmesi yerine eda edilmesi hususunda bazı kolaylıklar sağlanması cihetine gidilmiştir. Yolculuk ve hastalık halleri, namazdaki kolaylaştırma sebebi sayılmıştır. Namaz, bedenî bir ibadettir ve kişinin bizzat kendisi yapması gerekir. Başka birinin yerine namaz kılmak caiz de görülmemiştir.⁴¹ Salgın gibi hastalık dönemlerinde de bireysel ve toplu şekilde namaz kılma meselesi gündeme gelmiştir. Covid-19 salgını döneminde bu ferdî ve cemaatsel ibadet şeklinde, hastalık ahkâmı uygulandığı gözlenmiştir.

1.8. Oruç:

İslam dininin beş temel rükünlerinden olan oruç ibadeti İslam'ın şe'airindedir ve Farsça kökenli bir kavramdır. Oruç lügatte bir şeyden sakınmak, uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak, bir şeyden çekinmek, susmak, yeme içme gibi nefsin arzulanığı şeylerden kaçınmak anlamlarına gelir ıstılahtı olarak da oruç tutabilmeye ehil olan bir kişinin, sadece Allah'a kulluk niyetiyle tan yeri ağarmasıyla başlayıp güneş batıncaya kadar yemek, içmek ve cinsi münasebette bulunmaktan uzak durması, nefsinı tutması, yani imsak etmesi durumudur. Oruç Arapçada savm kelimesinin Farsça karşılığı olan rûze kelimesinin Türkçeleşmiş şeklidir.⁴²

⁴⁰ Yılmaz Arı, "Sekülerizm ve Din", *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi* 11/41 (2019), 317.

⁴¹ Mustafa Sinanoğlu, "İbadet", Erişim: 28 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibadet>; Ali Yüksek, "Namaz İbadetinin Tarihi Süreci", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/2 (Nisan 2018), 111-125.

⁴² M. Kazım Yılmaz, "Ramazan Orucu ve Hikmetleri", *Diyanet Dergisi* 26/2 (1990), 9-34.

Oruç ibadeti, toplumda mevcut olan bencillik, düşmanlık, kibir gibi olumsuz duyguların yok olmasına yönelik toplumsal arınma programıdır.⁴³ Her sınıftan insanın iftar sofralarında, teravîh namazlarında, bayramlarda bir araya gelmesiyle neşelere ve kederlere ortak olunur. Böylece mevcut “ortamın ürettiği gerçeklikten ne çok, ne de az olanı içeren (dinî) düşünceden”⁴⁴ hareketle denebilir ki; insanlar arasında birlikte yaşama kültürü, toplumsal sorumluluk bilinci, toplumsal barış ve dayanışma ruhu, sosyalleşme ve eşitlik duygusunun gelişmesine vesile olur.

Ramazân ayı “toplumsal huzurun arttığı, birlik ve beraberlik duygularının hâkim olduğu bir aydır. Bireysel ve toplumsal olarak daha huzurlu, daha az problemlî geçirilen, manevî atmosferin yoğun olarak hissedildiği bir aydır. Yapılan kimi çalışmalar; bu ayda zina, hırsızlık, içki ve cinayet gibi bireysel ve sosyal olaylarda büyük bir azalma görüldüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Ramazân ayı aynı zamanda dinî açıdan da bir toplumsal aydınlanma ayıdır. İnsanlar bu ayda bir araya gelerek Kur’an okurlar, dinî bilgilerini yenileyip, bilmediklerini öğrenirler. Ramazân ayında yapılan faaliyetler; toplumun bilgisizlikten kurtulmasına, aydınlanmasına, bilgi toplumu haline gelmesine vesile olur. İftar sofraları da toplumsal dayanışma duygusunun gelişmesine aracı olur. Orucun bitmesiyle birlikte yaşanan bayramlar; toplumun millî birlik ve beraberlik duygularını

⁴³ Sönmez Kutlu, “Orucun İbadetinin Toplumsal Faydaları”, Erişim:27 Haziran 2022.
<http://www.sonmez-kutlu.net/?pnun=138&pt=Oru%C3%A7+%C4%B0badetinin+Toplumsal+Faydalar%C4%B1>

⁴⁴ Yılmaz Arı, “Karl Mannheim’in Bilgi Sosyolojisi”, 1090.

çoşturup, toplumsal bilincin uyanmasına, birlik ve bütünlüğün güçlenmesine katkıda bulunur.”⁴⁵

1.9. Zekât:

Zekât sözlükte, övgü, bereket, artma ve artma anlamlarına gelir. İslam’ın beş şartından biri olan zekât ibadeti, terim olarak; dinde asıl ihtiyaçları dışında nisap miktarı mala sahip olup ve bu sebepten dolayı zengin sayılan Müslümanın, sahip olduğu bu zenginliğin üzerinden tam bir kameri yıl geçtiğinde, dinî yükümlülüğü gereği, malından fakirlere verilmesi gereken miktarın adıdır. Örfte bu miktarın maldan çıkarılma işlemine de zekât denilir. Zekât kelimesi terim olarak sadakayla eş anlamlıdır.⁴⁶

Zekât, mali ibadetleri temsil eder. Dindarlığın kemalinin bir kanadı namaz ise; diğeri de zekâttır. Bu iki kanaldaki sorumlulukların yerine getirilmesiyle ferdi ve toplumsal anlamda bir olgunluk gerçekleşecektir. Zekât sadece Allah’ın emri olduğu için yerine getirilmesi gereken ibadettir ve halis bir niyetle yapılmasının yanı sıra kişide ve toplumda ahlaki ve dinî değerleri yükseltmek, yüceltmek, sosyal yapıyı güçlendirmek, toplumsal dayanışmayı sağlamak, ekonomik hayatı canlandırmak gibi birçok yarar ve işlevleri vardır. Zekât fakirin hakkı olduğu gibi zenginin de cimrilik ve aşırı mal hırsı gibi manevi hastalıklardan muhafaza eder. Zengine şükretme hasleti kazandırır. Zekât toplumda sosyal dayanışmayı sağlamlaştırır. İhtiyaç

⁴⁵ Sönmez Kutlu, “Orucun İbadetinin Toplumsal Faydaları”. Erişim:27 Haziran 2022. <http://www.sonmezkutlu.net/?pnun=138&pt=Oru%C3%A7+%C4%B0badetinin+Toplumsal+Faydalar%C4%B1>

⁴⁶ Mehmet Erkal, “Zekat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Erişim: 28 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zekat>

sahiplerine ulaşarak kardeşlik duygusunun beslenmesini sağlar ve toplumda birlik beraberlik hâkim olur.⁴⁷

1.10. Hac:

“İbranicede “hag” şeklinde olan hac kelimesi hvg kökünden türemiştir. Hvg bir şeyin etrafında dönmek manasına gelir. Hac, bayram anlamına gelse de hac kelimesinin asıl manasının dolaşma, halka oyunu, bir şeyin etrafında dönmek, anlamlarındadır. Daha sonra bayram manasını kazanmıştır. Hac kelimesi Arapçada ziyaret etmek yönelmek, gitmek anlamlarına gelir. Fıkıh terimi olarak ise; imkân olan her Müslümanın belirlenmiş zaman içinde Kâbe’yi, Arafat, Müzdelife ve Mina’yı ziyaret etmek ve belli bazı dinî görevleri yerine getirmek suretiyle yaptığı ibadeti ifade eder.”⁴⁸ Hac ibadetinde hem dinî hem de sosyal eylemler vardır. Hac ibadetindeki eylemler, Müslümanların sosyal hayatını göstermektedir. Aynı zamanda birlik ve beraberliğin de sembolüdür. Bir Müslümanın hacdaki davranışları bütün makam ve rütbelerin geriye bırakıldığı eşitlik sınavıdır. Birey, hac ibadetini yapmaya karar verdiği andan itibaren dinî ve sosyal alanda düşünmeye başlar. Hac fikrinin zihne düşmeye başlamasından yolculuğa kadar geçen sürede hacı adayı, sadece kendini değil, tanıdığı tanımadığı bütün insanları, varlıkları, hayvanları yeniden değerlendirip bütüncül bir eşitlik anlayışıyla tekrar başka bir açıdan görmeye başlar.

⁴⁷ Mehmet Erkal, “Zekat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Erişim: 28 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zekat>

⁴⁸ Ömer Faruk Harman, “Hac”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Erişim: 28 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hac>; Hac mekânlarının temizlik ve sağlığa uygunluk açısından Osmanlılarca bakım ve onarımı için bkz. İsmail Metin, “Osmanlılar Döneminde Hac Mekânlarının Bakım ve Onarımı”, *Hac Tarihi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 230-255

“Yolculuk sürecinde de önemli sosyal olaylar gerçekleşir. Birey, Hac yaptığı kafilede önceden tanıdığı veya tanımadığı yeni insanlarla iletişim içinde olur. Onlarla sosyal ilişkiler kurmaya başlar. Bireyin diğer insanlarla kurduğu iletişim, kişinin topluma bakışını da etkiler. Önceleri meselelere daha bireysel bakarken bu süreçte birçok meseleye sosyolojik yönüyle bakar. Hac yolculuğu başlı başına diğer insanlarla güçlü iletişim kurulan önemli bir sosyalleşme alanıdır. Daha sonra Mîkatta ihrama girişle başlayan olaylarda dinî olduğu kadar toplumsal izahları da mevcuttur. Mesela ihrama giren kişi; geleneksel, kültürel elbisesini çıkarıp dikişsiz, beyaz, iki parçalı elbisesini giyer. Bu ihram elbisesi insanı, diğer insanlardan ayıran kültürünü, benliğini, statüsünü, makamını, konumunu bırakıp bütün insanlığın toplu akibeti olan ölümü hatırlatır. Beyazlar içindeki birçok insanın akın akın yöneldiği sahne, mahşerde kıyamet yerinde topluca toplanmayı ifade eder. Bu aynı zamanda insanın sosyal statü, sınıf, millet gibi insanları birbirinden farklı kılmaya yol açan çeşitli sosyal unsurların henüz oluşmadığı ilk yaratılıştaki Adem’i sembolize eder. Bu açıdan ihram, Allah’ın huzurunda kimsenin sosyal niteliklerinin önemli olmadığını, herkesin eşit ve bir olduğunu göstermektedir.

Kişinin tavaf esnasında başka insanlara eziyet vermemesi hacı adayının hem insani yönünü yansıtır hem de insan olarak eşit olduğu için ona diğer insanlara zarar vermemesini hatırlatarak, hac ibadeti bitse de bu insani değerlerini korumasını ve diğer insanlara toplumsal huzuru, bütünlüğü bozmaması gerektiğini hatırlatır. Hac ritüeli başlı başına insana toplumsal hayata uyum dersi verir. Hac, gerek Müslümanlarla gerek diğer tüm insanlarla bir arada yaşama, o insanlarla güzel, sorunsuz ilişkiler kurma kabiliyetinin dinî hayatına yansımalarıdır. Aynı zamanda dinî tecrübelerin, sosyal hayata yansımalarının uygulama halidir. Genel olarak da sosyolojik anlamda

hac ibadeti dinî sosyalleşmenin gerçekleşmesinde çok önemli bir rol ifa etmektedir.”⁴⁹

1.11. Umre:

Hac mevsimi dışında Müslümanların Kâbe’yi ziyaret etmelerine denilmektedir. Hac ibadeti, belli bir zamana bağlıdır. Ama umrede belli bir zamana bağlılık söz konusu değildir. Yaşamın herhangi bir anında yapılabilir. Sözlük anlamı olarak da imar, ziyaret, Kâbe ziyareti gibi anlamlara gelir. Fıkıhta da ihramı giyip, Kâbe’yi tavaf edip Safa ve Merve arasında sa’y yapmayı ifade etmektedir.⁵⁰

“Umre ibadeti de hac ibadetinde olduğu gibi sosyolojik açıdan birçok faydaları vardır. İnsan için oldukça önemli olan ve “yeni bir yaşam evreni olan cemiyet”⁵¹ hayatını düzeltmeye yöneliktirler. Aslında toplu halde yapılan bütün ibadetler, insanların birbirleriyle tanışıp, kaynaşmalarını sağlar, bu sayede insanlar sosyalleşirler. Hac ve umre ritüellerinde dünya üzerinde yaşayan dilleri ve renkleri farklı olan Müslümanlar, ibadetlerinde yöneldikleri Kâbe’de bir araya toplanırlar, aynı yöne bakıp aynı hedefe doğru yol alırlar. Bu süreçte de birbirleriyle tanışır ve kaynaşırlar. Ülkeleri konusunda konuşup, bilgi alışverişinde bulunurlar. Birbirlerinin dertlerine ortak olup, problemlerine çözümler ararlar. Aynı zamanda dünyadaki Müslümanlarla kardeş olmanın idrakine varırlar. Her bir umreci, İslam ümmetinin bir parçası ve üyesi olduğunu derinden hisseder. Toplumsal şuurları güçlenir, tazelenir. Aynı zamanda bu bir araya gelme kültürel, eğitimsel açıdan etkilenmeyi de beraberinde getirir.

⁴⁹ Niyazi Akyüz, “Haccın Sosyolojik Yansımaları”, *Diyanet Aylık Dergi* (2004) Sayı: 157.

⁵⁰ Mehmet Boynukalın, “Umre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 28 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/umre>

⁵¹ Yılmaz Arı, “Sekülerizm ve Din”, 316.

İnsanlarda yardımlaşma, dayanışma gibi ahlaki özellikleri sağlamlaştırır. Müslümanlar arasında ticareti de canlandırır, toplumsal etkileşimi artırır. Velhasıl hac ve umre ibadetleri kişisel faydaları olduğu gibi sosyal olarak da pek çok faydaları olan ibadetlerdendir.”⁵²

1.12. Teravih Namazı

“Sözlükte “rahatlatmak, dinlendirmek” anlamındaki tervîha kelimesinin çoğulu olan terâvîh, ramazan ayına mahsus olmak üzere yatsı namazından sonra kılınan namazı ifade eder. Hadislerde “kıyâmü şehri ramazân” (ramazan ayının namazı) veya “ihyâ-u leyâlî ramazân” (ramazan gecelerinin ihyası) diye anılan bu namaza dört rek’atta bir dinlenme amacıyla biraz oturulduğundan (tervîha) teravih denmiştir. Zaman içinde, her bir tervîhayı oturup dinlenmek yerine zikir ve salavat gibi nâfile ibadetlerle değerlendirme veya ara vermeden namaza devam etme şeklinde uygulamalar ortaya çıkmıştır. Türkiye’de bu namaz aralarında Hz. Peygamber’e salavat getirilmekte veya ilâhiler okunmaktadır.”⁵³

İslam dini birlik ve beraberlik dinidir ve cemaatle namaza da büyük önem vermiştir. Teravih namazı da cemaatle kılınması birçok toplumsal faydayı beraberinde getirmiştir. Cemaatle namaz soy ve toplumsal sınıflardan kaynaklanan ayrıcalıkları, ortadan kaldırmaktadır. Dayanışma ruhunu aşlamaktadır, birlik şuuru oluşturmaktadır. Hangi renk, millet ve soydan olursa olsun, Müslümanlar namaz safında aynı sırada beraberce yer alıp, hep

⁵² DİTİB. Erişim: 27.06.2022. <https://www.hacditib.com/blog/haccin-bize-kazandirdikleri>

⁵³ Saffet Köse, “Teravih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Erişim: 28 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/teravih>

birlikte aynı kibleye yönelerek tekbir vücut olarak ibadet ederler. Cemaatle namaz, toplumun kaynaşması içinde en güzel vesilelerdendir. İnsanlar birbirinin halinden de haberdar olmaktadır. Kılınan teravih namazları ve mukabele gibi dinî ritüeller toplumdaki bireyleri birbirine yakınlaştırır. Bilakis bu ibadetler toplu halde olursa soy ve toplumsal sınıflardan kaynaklanan ayrıcalıkları ortadan kaldırmaktadır. Toplumsal birlik ve beraberliği de güçlendirmektedir.⁵⁴

2. Salgın Döneminde İbadetler, Yaşan Değişim ve Süreklilik Arz Eden Durumlar

Salgın hastalıklar, ortaya çıktıkları ve görüldükleri her coğrafyada yaşamlarını devam ettiren toplumların yaşam şekillerini ve kalitelerini olumlu veya olumsuz olarak etkilemiştir. Bu etkiler bağlamında hayatın birçok alanında (eğitim, sosyal, askeri, ekonomik, ibadet vb.) değişikliklere gidilmiştir.⁵⁵

“Salgın dönemlerinde insanlar ibadet alanları ve ortamlarıyla ilgili bir dizi önlem almış ve kimi ibadet şekli ve alışkanlıklarında değişiklik yapmak zorunda kalmışlardır. Salgın görülen bölge veya ülkelerin dinî ve devlet otoriteleri, bireylerin ve toplumun salgınlardan etkilenmesini önlemek ve salgın yayılma hızını kontrol altında tutmak amacıyla bu konuda zaman zaman değişiklik yapma

⁵⁴ Vehbi Ünal, “İslam’da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIV/1 (2010), 355-370.

⁵⁵ Yılmaz Arı, Salgın Döneminde İbadetler, 219, 227-228; Celaleddin Çelik, “Bir Teodise Olarak Din ve Küresel Krizleri Anlamlandırmak: Ekolojiden Virüs Salgınına Talihsizliğin Yeni Formları”, *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar –Psikolojik, Sosyolojik, Dinî, Kültürel, Tarihi, Hukuki ve Siyasi Analizler*, Ed.: Ejder Okumuş, (Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2020), 207.

gereği duymuş, yayınladıkları resmi kararlar veya dinî ilanlar yoluyla toplumun bu konuda hassas davranmalarını istemişlerdir. Koronavirüs salgını döneminde de insanların ibadet anlayış ve yaklaşımlarında bir dizi değişiklikler yaşanmış olup, ibadet pratik şekil ve uygulama alanlarında alınan önlemler çerçevesinde insanlar ibadetlerini yapmış, kimi ibadetlerde ise uygulama kısıtlamasına gidilmiştir.⁵⁶ Bu uygulama ve kısıtlamalar ibadetin özüne zarar gelmeyecek şekilde olmuştur. Aynı zamanda ibadetlerin sıhhatine engel bir durum olmamıştır. Genel olarak bakıldığında Covid-19 birkaç ay içinde tüm dünyaya yayılmış ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edilmiştir. Bu süreçte birçok alanda Covid-19 küresel salgınından korunmak amacıyla kişisel hijyen, sosyal mesafe, mümkün olduğu sürece kalabalıklardan uzak durmak, maske kullanmak gibi birçok kural geliştirilmiş ve kısıtlamalara gidilmiştir. Bu alınan tedbirler bağlamında Türkiye’de de camiler ve mescitler toplu ibadete geçici olarak kapatıldı. İnsanlardan Cuma namazına gitmemeleri ve vakit namazlarını evlerinde kılmaları istenmiştir.⁵⁷

Bu süreçte Müslümanların önem vermekte olduğu umre ve hac ibadeti yapılamaz olmuştur. Farz olan hac ve kurban ibadeti konusunda da kısıtlamalar olmuştur. Ramazan ayında teravih namazı cemaatle kılınmamıştır. Bireyler evlerinde ferdi olarak veya imamlık yapabilecek biri varsa bu namazı aile fertleri ile birlikte cemaatle kılmaya çalışmışlardır. Ramazan ayının dinî-kültürel geleneklerinden biri olan iftar davetleri de yapılamamıştır. İnsanlar en yakın akrabalarını bile iftara davet edememiştir. DİB ve “çok yönlü yardım

⁵⁶ Yılmaz Arı, Salgın Döneminde İbadetler, 220.

⁵⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, *İslam’ın Salgın Hastalıklara Bakışı*, 41-45.

ve insani hizmetler sunan”⁵⁸ STK’lar mukabele yapmak isteyen kişilere dijital fırsat sunmuşlardır. Bu süreçte bayramda sokağa çıkma kısıtlaması olduğundan dolayı bayram namazı kılınmadığı gibi bayramlaşmalar da dijital ortama taşınmıştır.⁵⁹

Toplumsal yapıda dinî hayatı besleyen pek çok uygulama Covid-19 salgını sürecinde ya askıya alınmış ya da farklı bir şekilde uygulamaya başlanmıştır. Örneğin umreden gelenler ziyaret edilmez olmuş, umrecilerin evlerinde mevlid okutmaları⁶⁰ vs. gibi uygulamalar da ya askıya alınmış ya da farklı bir form kazandırılarak devam etmiştir. Umre ziyaretinden dönen kimselere aynı evde yaşamayan yakınları bile dijital yollarla hoş geldin demeyi tercih etmişlerdir. Hatta umrecilerin mevlid okuma uygulamaları da zoom, meet, skype, google, vb. gibi platformlar üzerinden olmuştur.⁶¹ Türbelere ve dinî açıdan saygın kabul edilen kimi mekânlara ziyaretler kısıtlanmıştır. Aynı zamanda kadınların dinî, sosyal etkileşimlerini sağlayan Ramazan ayı dışındaki hatim ve Yasin okuma ritüelleri de yapılamaz oldu. Farklı dijital programlarla hatim ve Yasin okumaları devam etmiştir.

Covid-19 pandemisi sürecinde vefat etmiş olan kimseler, şayet doğal yolla vefat ettiyse sosyal mesafe kuralına uygun olarak az sayıda

⁵⁸ Yılmaz Arı, “Sivil Toplum Kuruluşlarının Sosyo-Kültürel Ve Dinî Hayattaki Rolü”, *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal* 7/49 (2021), 2005.

⁵⁹ Adem Eryiğit - Mehmet Ali Başak, “Kovid-19 Sürecinde İnanç Ve İbadet, 8/53, 126-153.

⁶⁰ Türklerde çok yaygın olan mevlid geleneği hakkında bkz. İsmail Metin, “Türklerde Hz. Peygamber Sevgisine Bir Örnek Olarak Süleyman Çelebi’nin ‘Vesîletü’n-Necât’ Adlı Eseri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* VII/3 (2020), 1644-1672.

⁶¹ ASBÜ Çalışmaları 6: *Covid-19 Salgın Değerlendirmesi Covid-19 Salgın Değerlendirmesi - Sorunlar Ve Öngörüler*, (Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2020), 27.

kişinin kıldığı cenaze namazı sonrası defnedilmiştir. Covid-19 sonucu vefat edenlerde ise cenazeye katılımın azaldığı da bir gerçektir. Birinci derecede yakın akraba dışında genellikle cenaze törenlerine katılım olmamış, aileler taziyelerini dijital yolla kabul etmiştir. Kültürümüzde yaygın olan; cenazenin 3, 7 ve 40 günlerinde düzenlenen toplu yemekli uygulamalar da yapılmamıştır.⁶² Bu süreçte bireyler, türlü uygulama ve pratikler için adeta bir tür dijital sosyalleşme vasıtalarıyla aidiyetlerine süreklilik kazandırmışlardır denilebilir.⁶³

2.1. Namazların Edası ve Camide Toplu Kılınması Durumu

Yeni tip Koronavirüs (Covid-19) salgınıyla beraber Cuma namazı ile vakit namazlarının cemaatle kılınmasına ara verilmiştir. Bu karar yetkili mercilerin verdiği bilgiler çerçevesinde alınmıştır. Koronavirüs, insandan insana hızlı ve kısa sürede yayılarak salgın halini almıştır. Virüsün bireylere bulaştığı ilk andan itibaren hemen fark edilememesi nedeniyle bu virüse yakalananların sağlıklı bireylerle aynı ortamı paylaşmaları büyük risk oluşturmuştur. Cami gibi toplu dinî ibadet ve ritüellerin icra edildiği mekânlarda koronavirüsün daha hızlı yayılması ihtimali ve tehlikesi ortaya çıkmıştır.

Bütün bu gerekçelerden dolayı namazları camide eda etmek, salgın ortamında sağlıklı bireyler için risk oluşturduğundan ve salgının yayılmasını arttırma tehlikesi nedeniyle yetkili mercilerce; cami ve mescitlerde cemaatle/toplu namaz kılınmaması yönünde

⁶² Diyanet İşleri Başkanlığı, *İslam'ın Salgın Hastalıklara Bakışı*, 42.

⁶³ Saffet Köse, *Küresel Salgının İnanç Değerleri Bakımından Yorumu ve Dinî Hayata Etkileri, Küresel Salgının Anatomisi İnsan Ve Toplumun Geleceği*, (Ankara: TUBA, 2020), 853; Yılmaz Arı, *Salgın Döneminde İbadetler*, 227.

karar alınmıştır.⁶⁴ Bu kararın da gerekçesi olarak; Müslüman birey, Allah'ın ona yüklediği kulluk görev ve gereğini (ibadet) yerine getirmekle sorumlu olduğu gibi başkalarının hayatını korumak için tedbirler almasıyla da sorumlu tutulmuştur. Bilindiği üzere de bazı ibadetlerin yapılması için sağlıklı olmak temel şart olarak görülmüştür. Bu salgın sürecinde de sağlığımızı korumak için dinî bir sorumluluk olarak, *(olası yaşanabilecek değişimlerin etkisinden asli kaynaklara bağlı kalınarak dinsel yaşamın ve pratiklerinin sürdürülmesi açısından gereken özenin gösterilmesi ve koruyucu)*⁶⁵ tedbirlerin alınıp bu tedbirleri hayata tatbik edilmesi yolu tutulmuştur. “Nitekim Peygamberimizde (sav) bir yerde veba hastalığı çıktığını duyarsanız oraya girmeyin, bulunduğunuz yerde veba hastalığı çıkarsa o bölgeden de ayrılmayınız buyurarak karantina uygulamasına dikkat çekmiş; bulaşıcı hastalık taşıyan kişi, sağlam kişinin yanına gitmesin buyurarak salgın hastalık riski olduğu durumlarda tedbirli olunması gerektiğini vurgulamıştır.”⁶⁶

Bir diğer Hadis-i şerifinde de “Bulaşıcı hastalık taşıyanın sağlamları aynı ortamda bulunmasını engelleyiniz”⁶⁷ buyurarak salgın hastalık karşısında ihtiyatlı ve tedbirli bir yol izlenilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Hz. Peygamber (sav) salgın hastalık karşısındaki hassasiyeti fiil ve davranışlarına da yansımıştır. Hz. Peygamber (sav) bir gün kendisine bağlılıklarını bildirmek amacıyla gelmiş bulunan heyetin içerisinde bulaşıcı bir hastalığa sahip olan bir kişinin olduğunu görünce onunla musafaha etmemiştir. “Biz senin biatini kabul ettik, evine dönebilirsin.” şeklinde mukabelede bulunmuştur.

⁶⁴ Diyanet İşleri Başkanlığı, *İslam'ın Salgın Hastalıklara Bakışı*, 43.

⁶⁵ Yılmaz Arı, “Din Ve Otorite Kavramları Bağlamında Sünnilikte Dini Otorite”, 166.

⁶⁶ Buhari, Tıp, 30.

⁶⁷ Buhari, Tıp,53; Ebu Davud, Cenaiz, 10.

Ve bulaşıcı hastalığa maruz kalanlarla yakın temasta bulunmaktan uzak durmuştur.

Peygamber Efendimizdeki bu hassasiyet, duyarlılık sahabe uygulamalarına da yansımıştır. Hz. Ömer Şam'a giderken, orada salgın hastalık bulunduğunun haberini alınca, istişarelerde bulunarak tedbir amacıyla geri dönme kararı almıştır. Bu kararı nedeniyle İmam/Halife otoritesini hâiz⁶⁸ Hz. Ömer'e "Allah'ın kaderinden mi kaçıyorsunuz?" diye soranlara "evet, Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine kaçıyoruz" cevabını vererek insana düşenin tedbir almak olduğuna işaret etmiştir.⁶⁹

"Daha büyük zararı önlemek için küçük zararlara tahammül edilir"⁷⁰ kaidesi bağlamında da ölüm riski taşıyan salgın hastalıklara binaen cemaatle namazlara bir süre ara verilmesinin uygun olacağı sonucuna varılmıştır. Hz. Peygamber ve Sahabe uygulamalarına da baktığımızda durum bunu göstermektedir. Hatta salgın hastalıklardan daha hafif bir durum sayılabilecek olan şiddetli yağmur durumunda da cemaatle namaza ara verilmesi söz konusu olmuştur. Bu bağlamda İslam'ın büyük değer verdiği "hayatı korumak ilkesi" bağlamında koronavirüs salgını geçinceye kadar hem kişinin hem de toplumun sağlığını tehlikeye maruz bırakmamak adına cemaatle namaza ara verilmiştir.⁷¹

⁶⁸ Yılmaz Arı, "Din Ve Otorite Kavramları Bağlamında Sünnilikte Dini Otorite", 182.

⁶⁹ Buhari, Tıp, 30; Müslim, Selam, 98-100.

⁷⁰ Mehmet Bekir Gültekin, "Covid-19 Pandemisi Sürecinde Din Görevlileri-Cami-Cemaat İlişkileri; Ankara/Yenimahalle Örneği, *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 4/2 (2020), 147.

⁷¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, İslam'ın Salgın Hastalıklara Bakışı, 38.

2.2. Covid-19 Sürecinde Cuma Namazı Uygulaması

Salgın sürecinde sosyo-dinî hayatımızı ciddi bir şekilde etkileyen yönüyle pandemik kurallar; günlük ve haftalık ritüellerimizi de etkilemiştir. Beş vakit birlikte kılınan namazın yanı sıra hafta da bir topluca kılınan Cuma namazı da etkilenen pratiklerdendir.⁷²

Cuma namazı, camide yahut açık bir alanda cemaatle eda edilmesi gereken temel bir ibadettir. Özel hanelerde kılınan Cuma namazı uygun olmaz dolayısıyla evlerde kılınan bir namaz dinen Cuma namazı olarak kabul edilmemektedir. Cuma namazı ve diğer cemaatle kılınan namazlarda imam ile imama uyan kimselerin aynı mekânda bulunmaları şart olduğu için televizyon, internet vb. araçlarla yayınlanan namazlara başka mekânlardan uyulması uygun değildir. Tarih boyunca da Cuma namazı camilerde kılınmıştır. İslam âlimlerinin çoğunluğu da bu hüküm üzerine ittifak etmişlerdir.

İslam âlimleri, Müslüman toplumun “en üst dinî otoritesi”⁷³ olan Hz. Muhammed (sav) ve sahabe uygulamasından da hareketle Cuma namazının cemaatle ve herkese açık bir mekânda kılınması gerektiğinin sonucunu çıkarmışlardır. Tarih boyunca veba vb. bulaşıcı hastalıkların baş gösterdiği, yaygın hale gelip pandemik bir boyut kazandığı dönemlerde karantina uygulamaları sebebiyle namazların camilerde cemaatle eda edilemediği durumlarda da fakihler Cuma namazının evlerde kılınabileceği fetvasını vermemişlerdir. Mesela Şam-Filistin bölgesinde hicretin 18. yılında ortaya çıkan Amvâs

⁷² Ümit Harun Akkaya, “Diyanet Hutbelerinin Süre Ve Cümle Uzunlukları Bakımından İncelenmesi”, *Bilimname* 44 (2021), 104.

⁷³ Yılmaz Arı, “Din Ve Otorite Kavramları Bağlamında Sünnilikte Dini Otorite”, 181; Dinî otorite kavramı hakkında detaylı bilgi için bkz.: Yılmaz Arı, *Değişim Sürecinde Alevilikte Dinî Otorite*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2020).

Vebası⁷⁴ salgınında Amr b. El-As hastalık riski taşımakta olan kişileri toplumdaki uzaklaştırıp dağlarda karantina tedbirleri almıştır ama Cuma namazının evlerde tek tek kılınabileceği hususu gündeme gelmemiştir. Bu konuda genel kanaat Cuma namazının sadece genel meşitlerde veya namaz kılınması için belirlenmiş olan alanlarda herkesin iştirakiyle kılınması gereği yönündedir.

İslam'ın somut toplumsal sembollerinden biri olan Cuma namazı ve diğer cemaatle kılınan namazlar internet, televizyon vb. iletişim araçları aracılığıyla da kılınmamaktadır. Hz. Peygamber (sav) ve sahabe uygulamalarından da anlaşılacağı üzere cemaatle namaz kılınabilmesi için imamın cemaatle aynı mekânda bulunmaları gerekmektedir. Buna göre televizyon vs. gibi alanlarda başka bir mekânda bulunan imama uymaya niyet etmekle mekân birliği oluşmamaktadır. Dolayısıyla bu şekilde kılınan namaz geçerli olamayacağından pandemi sürecinde böyle bir uygulama da görülmemiştir.⁷⁵

Salgın sürecinde sosyal mesafeye uyarak kılınan Cuma namazlarında cami cemaatini bilgilendirici mahiyetteki hutbelerin kısa tutulması,⁷⁶ sünnet namazları ve akabindeki tesbihatların cami yerine evde yapılması gibi pratikler de geliştirilmiştir. Tüm bu uygulamaların, camiye gelen bireylerin aynı ortamda geçirdikleri vakti sınırlamak ve salgın hastalığa maruz kalma tehlikesine karşı bir önlem mahiyetini haizdir.

⁷⁴ Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz.: İlyas Uçar, *Orta Çağ Kara Belası Amvâs Vebası: İslam Tarihi'nde İlk Salgın* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2020).

⁷⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, *İslam'ın Salgın Hastalıklara Bakışı*, 47-52.

⁷⁶ Ümit Harun Akkaya, "Diyanet Hutbelerinin ...", 44/103.

2.3. Oruç İbadeti ve İtikâf

2.3.1. Hastalığa Yakalanma Açısından Risk Grubunda Bulunan Kişiler ve Ramazan Orucu

İslam dininde sağlıklı olan her mükellefin Ramazan ayında oruç tutması farz olarak telakki edilir. Oruç ibadetinin başka aylara kaydırılması veya bir mazeret olmadan topyekûn ertelenmesi uygun değildir. Covid-19 salgınında sağlıklı olan vatandaşların ramazan orucu tutmaları hastalığın yayılması bakımından risk oluşturmamaktadır. Bilâkis aksine oruç tutmanın bağışıklık sistemi üzerinde olumlu etkileri olduğu hakkında bilimsel yayınlar bulunmaktadır.⁷⁷

İslam, kişilerin gücünün nispetinde hükümler koymuş ve bireylerin gücünü aşan veya onları sıkıntıya sokacak durumlar karşısında ise kolaylaştırıcı hükümler koymuştur.⁷⁸ Ayrıca hastalık, orucu tutmamayı mübah kılan mazeretlerden biri olduğundan, Bu gibi durumlarda orucun, sonradan kaza edilmesine izin verilmiştir. Dolayısıyla Covid-19 teşhisi konulmuş olan kimselerin Ramazan ayında oruç tutmayabileceği ve bu tutamadığı orucu sonradan kaza edebilecekleri mülahaza edilmiştir. Salgının yayılmaması için, Covid-19 süreci bağlamında alınmış olan sosyal izolasyon kuralı bağlamında iftar yemekleri gibi toplu kutlamalardan da uzak durulmuştur. Alınan tedbirler sadece bunlarla da sınırlandırılmamıştır. Ramazan ayının ibadetlerinden olan itikâf, mukabele, teravîh namazları konusunda da

⁷⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, İslam'ın Salgın Hastalıklara Bakışı, 47-52.

⁷⁸ Harun Işık, "Engellilik Sorununa Kelami Bir Yaklaşım", *EKEV Akademi Dergisi* 17/57, (2013), 6.

kararlar gündeme gelmiştir. Bu ibadetler salgının bulaşmasını önlemek amacıyla evlerde ifa edilmiştir.⁷⁹

2.4. Zekât ve Sadaka Ödeme Biçimleri

Covid-19 salgını kısa sürede dünyaya yayılmış ve tarım, sanayi, ulaşım, finans ve bankacılık gibi pek çok sektörü olumsuz etkilemiştir. Birçok iş yerlerinin kapatıldığı, birçok vatandaşın işsiz kaldığı, yoksulluğun arttığı bu süreçte yoksulluk karşısında mücadelede zekât önemli bir araç olmuştur ve bu pandemi sürecinde infak miktarında da artış meydana gelmiştir. Birçok vakıf, dernek, yardım kuruluşları özellikle de vefa grubu yardım ekiplerinin de infaka etkisi olmuştur.⁸⁰ Ayrıca pandemi sürecinde zekâtlarını hesaplatmak veya ihtiyaç sahiplerine vermek üzere müftülüklere başvuran bireylerin sayısında da epey bir artış gözlenmiş olup, diğer vakıf ve derneklerin yardım web sitelerine de on-line zekât bağışı yapan bireylerin sayılarında artış olmuştur.⁸¹

2.5. Hac ve Umre Ziyaretleri

Hacca giden vatandaşların gittikleri kutsal mekânlarda maruz kalabilecekleri hastalık ve mikropları evlerine döndüklerinde yakınlarına bulaştırmaması tedbiri bağlamında hac ibadeti, pandemi sürecinde tüm ülkeler için iptal edilmiştir. Yalnız hac yapılan ülkede yaşamakta olan Müslümanlar, hastalık sürecinde hac ibadetini yerine getirebilmişlerdir. Umre ibadeti salgın sürecinde yasaklanmıştır. 2020

⁷⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı, İslam'ın Salgın Hastalıklara Bakışı, 47-52.

⁸⁰ Yılmaz Arı, Salgın Döneminde İbadetler, 238.

⁸¹ Yılmaz Arı, Salgın Döneminde İbadetler, 238-239.

yılında gerçekleşmesi planlanan tüm umre turları ve organizasyonları iptal edilmiştir.⁸² İptal kararının akabinde 2020 yılının son aylarına doğru Suudi Arabistan İçişleri Bakanlığı aşamalı olarak umrenin yapılabileceğine yönelik çalışmalara başlamıştır. Umre ibadetinin kademeli olarak uygulanması kararınca ilk olarak; Suudi sınırlar içerisinde yaşamakta olan ziyaretçilere izin verilmiştir. Bu kararın faaliyete geçebilmesi için de ziyaretçilerin gerekli sağlık şartlarını taşımaları ve bu durumu belgelendirmeleri gerekmektedir. Belgelerini ibraz eden ziyaretçilere de sınırlı bir şekilde de olsa sosyal mesafeyi gözeterek, kontrollü bir şekilde umre ibadetlerini yapabilmelerine izin verilmeye başlanılmıştır.⁸³

2.6. Mevlid Etkinlikleri, Cenaze Namazları ve Defin Ritüeli

Covid-19 pandemisi bütün yaşam alanlarımızı, hayat tarzımızı değiştirdiği gibi ibadet alanlarımızı da değiştirmiştir. Kalabalık/cemaat halinde yapılmakta olan ibadetlerimizi bireyselleştirmiştir. Toplu ibadet ve ritüellere ara verilmesine neden olmuştur. Taziye, defin, cenaze namazı, mevlid etkinlikleri gibi ritüeller de Covid-19 pandemisinde farklılıklara uğramış ve yaşanan olumsuzluklardan payını almıştır. Covid-19 salgını sürecinde cenaze namazlarına katılım azalmıştır. Önceleri toplu olarak kalabalık şekilde gerçekleşmekte olan cenaze namazları daha bireysel iştirakli bir hüviyete bürünmüştür. Bir kişi Covid-19'dan hayatını kaybettiğinde yakınlarının karantina sürecinde olması, hastanede tedavi görmesi ya da bulaşma riski sebebiyle cenaze namazı ve defin işlemine katılımlarına izin verilmemiştir. Covid-19'dan hayatını kaybedenlerin

⁸² Yılmaz Arı, Salgın Döneminde İbadetler, 238.

⁸³ Yılmaz Arı, Salgın Döneminde İbadetler, 238.

cenaze namazları çoğunlukla mezarlık personeli tarafından kılınmıştır. Yakınları ise sosyal mesafe kuralı çerçevesinde bu işlemi sadece izlemekle yetinmişlerdir. Mezarlık personeli tarafından defin işlemi, tabut veya ceset torbasına dokunulmadan ip yardımı ile yapılmıştır. İnsanımızın sevdiği ve büyük önem verdiği dinî günler, özel geceler, cenaze etkinlikleri, mevlid okumaları, taziye ziyaretleri, yaşanan pandemi süreci nedeniyle kesintiye uğrayıp oldukça bireyselleşmiştir. Yaşanan bu sıkıntılı süreç; toplu şekilde icra edilen ibadet, etkinlik ve ritüellerin, toplu şekilde gerçekleşmesini engellemiştir.⁸⁴

Sonuç ve Değerlendirme

İnsanlık tarihi açısından bakıldığında epidemi ve pandemilerin en çok etkisinin görüldüğü alanlar; dinî yaşam alanları, ibadet ve ritüellerdir. Covid-19 salgını vb. salgınlar, dinî hayatımızı, ritüellerimizi etkilediği gibi dinî algılarımızı, psikolojimizi ve toplumsal yaşantımızı da etkilemiştir.

Hastalığın yayılmaması için pandemi sürecinde uymamız gereken sosyal mesafe kuralları, karantina uygulamaları bireylerin hayatlarını sınırlamış ve kişilerin kendi kabuğuna çekilmelerine neden olmuştur. Tabi bu kendi kabuğuna çekilmemizin kısmen olumlu yanı olsa da olumsuz yönleri daha fazla olmuştur. Olumlu etki olarak, salgın sürecinin bireyin kendi yaşantısı konusunda kişiyi iç muhasebeye sevk eden bir süreç olmuştur denilebilir. Her ne kadar iç muhasebe durumu da olsa salgın sürecinde kısıtlanan toplu ibadetlerin, bireye aşladığı birlik ve bütünlük şuuruna zarar vermiştir diyebiliriz. Esasen insan kelimesinin anlamından yola çıkarak bu

⁸⁴ Yılmaz Arı, Salgın Döneminde İbadetler, 239.

kavram; unutmak, ünsiyet gibi pek çok anlamlara gelse de ünsiyet kavramı üzerinden düşünülecek olursa, insan dediğimiz varlık, başkalarıyla bağ kuran sosyal bir varlıktır. Bu yönüyle salgın süreci, insanın bu yanını büyük oranda ihmal etmesine yol açan bir süreç olmuştur. Mesela cemaat birliktir, dolayısıyla cemaatle namazını eda eden bireylerde birlik, beraberlik ve bütünlük duyguları bu pratiklerden beslenmektedir.

Aynı şekilde hac ibadeti, tevhit ve vahdet şuuruna erildiği, siyahın beyazdan farkının olmadığına idrakine varıldığı toplu yapılan ibadetlerdendir. Ramazan aylarında toplu halde icra edilmekte olan iftarlar, teravih namazları bireysel boyut kazanmıştır. Covid-19 nedeniyle sınırlamaya gidilmiş ya da inkıtaa uğramış olan bu gibi ibadetlerin yapılamama durumu, bireylerin toplumsallaşmasının önüne set çekmiştir denilebilir.

Bütün bu yaşananları düşünecek olursak Covid-19, dinî hayatımıza hem psikolojik hem sosyolojik olarak etki edip birçok değişikliklere yol açmıştır diyebiliriz. Zarurât-ı Hamse'den biri olan canın güvenliği, bireyin ibadet yapabilmesi için temel şartlardandır. İslam dini kişinin can sağlığını önemsemektedir. Bu bağlamda düşündüğümüzde Covid-19 küresel salgınında da bu durum göz ardı edilmiş değildir. Hayatımızda birçok alanda değişiklik olduğundan din alanında ve ibadetler hususunda alınan kararlar, birey ve toplum sağlığını korumaya yönelik olmuştur. Bu süreçte yetkililer tarafından alınan tedbirlerle, insanların maddi ve manevi bakımdan korunmaları amaçlanmıştır. 2020 yılından 2022 yılına kadar, Covid-19 salgını ve bu bağlamda alınan tedbirlerin etkisi, ciddi bir şekilde birey ve toplum hayatında hissedilmiştir. Son dönemlerde vakaların da azalmasıyla salgın sürecinde alınan tedbirler gevşetilmiş, giderek azalmış ve neredeyse bitme aşamasına gelmiştir. 2022 yılında dinî ve sosyal

alanda birçok kısıtlamalar ortadan kaldırılmış olup normalleşme sürecine girildiği söylenebilir.

Kaynakça / References / المصادر

- Acıbadem, “Coronavirus Nedir? Coronavirus Ne Demek?”, erişim: 28 Haziran 2022, <https://www.acıbadem.com.tr/koronavirus/koronavirus-corona-virusu-nedir-belirtileri>.
- Akkaya, Ümit Harun. “Diyanet Hutbelerinin Süre Ve Cümle Uzunlukları Bakımından İncelenmesi”. *Bilimname* 44 (2021), 83-129. DOI: 10.28949/bilimname.863093
- Akyüz, Niyazi. “Haccın Sosyolojik Yansımaları”. *Diyanet Aylık Dergi* 01.01.2004 Sayı:157.
- Arı, Yılmaz. “Karl Mannheim’in Bilgi Sosyolojisi”. *International Social Sciences Studies Journal*, 5/30 (2019), 1085-1091. Doi: <http://dx.doi.org/10.26449/sss.1323>
- Arı, Yılmaz. “Sekülerizm ve Din”. *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 11/41 (2019), 314-318.
- Arı, Yılmaz. *Değişim Sürecinde Alevilikte Dinî Otorite*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2020.
- Arı, Yılmaz. “Salgın Döneminde İbadetler, Covid-19 Örneği”. *Sosyal Mesafe Döneminde Din*, Ed. H. Türkyılmaz. 219-241. Konya: Çizgi Kitabevi, 2021.
- Arı, Yılmaz. “Din Ve Otorite Kavramları Bağlamında Sünnilikte Dini Otorite”. *İlahiyat Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler*. Ed. F. Rençber vd., Ankara: Gece Kitaplığı, 2021/Mayıs, 163-188.
- Arı, Yılmaz. “Toplumsal Değişim ve Din”. *Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar* 5/16, Summer (2021), 131-142. Doi: <https://doi.org/10.31455/asya.958362>
- Arı, Yılmaz. “Sivil Toplum Kuruluşlarının Sosyo-Kültürel Ve Dinî Hayattaki Rolü”. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal* 7/49 (2021), 2004-2013. Doi: <http://dx.doi.org/10.31576/smryj.1018>
- ASBÜ Çalışmaları 6: *Covid-19 Salgın Değerlendirmesi Covid-19 Salgın Değerlendirmesi-Sorunlar Ve Öngörüler-* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara, 2020.
- Boynukalın, Mehmet. “Umre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 28 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/umre>
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmiu's-Sahîh*. 9 Cilt. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır, Dâru't-Tavku'n-Necat, 1422/1996.
- Çapçıoğlu, İhsan. “Pandemi Süreciyle ‘Başa Çıkma’ya Yönelik Stratejiler”. *Dini Araştırmalar* 23/57 (2020), 271-274, DOI: 10.15745/da.749604
- Çelik, Celaledin. “Bir Teodise Olarak Din ve Küresel Krizleri Anlamlandırmak: Ekolojiden Virüs Salgınına Talihsizliğin Yeni Formları”, *Küresel Salgınlara Farklı Bakışlar -Psikolojik, Sosyolojik, Dinî, Kültürel, Tarihi, Hukuki ve Siyasi Analizler*. Ed.: Ejder Okumuş, Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2020.

- Çencen, Namık. “1933’ten Günümüze Lise Tarih Ders Kitaplarında Salgın Hastalıkların İşlenişine Genel Bir Bakış”. *Millî Eğitim* 49/1, Özel Sayı (2020), 919-946.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. *İslam’ın Salgın Hastalıklara Bakışı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- DİTİB. “Haccin Bize Kazandırdıkları” Erişim: 27.06.2022. <https://www.hacditib.com/blog/haccin-bize-kazandirdiklari>
- Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el Ezdî. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnavût, Dîmeşk: Dâru'r-Risâletil-Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serrî ez-Zeccâc. *Me’âni'l-Kur’ân*. I, Beyrût: Âlemu'l-Kutub, 1988/1408.
- Elmalılı Hamdi Yazır. *Hak Dinî Kur’ân Dili*, I, İstanbul, 1935.
- Erkal, Mehmet. “Zekat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 28 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zekat>
- Eryiğit, Adem - Başak, Mehmet Ali. “Kovid-19 Sürecinde İnanç Ve İbadet, Covid-19 Pandemisinin Müslümanların İnanç Ve Günlük İslamî Yaşantılarına Etkisi”. *Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science* 8/53, Ağustos (2021), 126-153.
- Gültekin, Mehmet Bekir. “Covid-19 Pandemisi Sürecinde Din Görevlileri- Cami-Cemaat İlişkileri (Ankara / Yenimahalle Örneği). *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 4/2 (Aralık 2020), 131-164.
- Görgülü, Ülfet. Geçmişin Vebasından Bugünün Koronasına: Salgının İbadetlerin İcrasına Yansıması. Şehircilik ve Covid-19 sayısı. *Şehir ve Medeniyet Dergisi* 6 (2020), 608-632.
- Gürer, Asu - Gemlik, H. Nilay. “Covid-19 Pandemisi Sürecinde Sahada Olan Sağlık Çalışanlarının Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri Üzerine Nitel Bir Araştırma”. *Journal of Health Services and Education* 4/2 (2020), 45-52.
- Harman, Ömer Faruk. “Hac”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 28 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hac>
- Işık, Harun. “Engellilik Sorununa Kelami Bir Yaklaşım”. *EKEV Akademi Dergisi* 17/57, (2013), 1-22.
- Kalgi, Mehmet Emin. “Koronavirüs Salgını ve Dindarlıkla İlgili Yapılmış Ampirik Çalışmaların Analizleri”. *DEUİFD* LIII (2021), 111-132.
- Karaalp, Cahit. “Salât Kavramının Semantik Analizi”. *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* Bahar 9/1 (2018), 173-212.
- Köse, Saffet. *Küresel Salgının İnanç Değerleri Bakımından Yorumu ve Dinî Hayata Etkileri, Küresel Salgının Anatomisi İnsan Ve Toplumun Geleceği*. Ankara: TUBA, 2020.

- Köse, Saffet. “Teravîh”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim: 28 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/teravih>
- Kutlu, Sönmez. “Orucun İbadetinin Toplumsal Faydaları”. Erişim:25 Mayıs 2022. <http://www.sonmezkutlu.net/?pnnum=138&pt=Oru%C3%A7+%C4%B0badetinin+Toplumsal+Faydalar%C4%B1>
- Metin, İsmail. “Sosyal Hizmetler Bağlamında Mekke’de Osmanlı İzleri”. *Turkish Studies* 10/1 (2015), 455-476.
- Metin, İsmail. “Osmanlıların Kâbe ve Mescid-i Haram Hizmetleri”, *Turkish Studies* 10/2 (2015), 663-678.
- Metin, İsmail. “Türklerde Hz. Peygamber Sevgisine Bir Örnek Olarak Süleyman Çelebi’nin ‘Vesiletü’n-Necât’ Adlı Eseri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* VII/3 (2020), 1644-1672.
- Metin, İsmail. “Osmanlılar Döneminde Hac Mekânlarının Bakım ve Onarımı”. *Hac Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021. 230-255.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi’ü’s-Sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâki. 5 Cilt. Beyrût: Dâr’ül Kütübil İlmîyye, 1412/1991.
- Özşenler, Didem. “Kovid-19 ve Sosyal Mesafe: Meta-Tematik Bir Analiz”. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi* 12/1 (2021), 12-23.
- Parıldar, Hülya. “Tarihte Bulaşıcı Hastalık Salgınları”. Tepecik Eğit. ve Araşt. Hast. Dergisi 30/Ek sayı (2020), 19-26 Doi:10.5222/terh.2020.93764
- Rençber, Fevzi. *Hakk Muhammed Ali Aşkı*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2016.
- Sarıtaş, Kamil. “Ehl-i Beyt: Hak Halili Dergahı”, *Uluslararası Hacı Bektaş Velî ve Takipçileri Sempozyum Bildiriler Kitabı*. Ed. A. Yılmaz Soyayer, İstanbul: Türk Ocağı Yayınları 2020, 355-380.
- Serdar, Murat - Işık, Harun. *Sistemantik Kelam* I. 3. Basım. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2020.
- Serdar, Murat - Işık, Harun. *İslam İnanç Esasları Akaid*. Birinci Basım, Kimlik Yayınları, Kayseri 2017.
- Sinanoğlu, Mustafa. “İbadet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 28 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibadet>
- T.C. Sağlık Bakanlığı COVID-19 Bilgilendirme Platformu, “Karantina”, erişim: 18 Aralık 2021, <https://Covid19.saglik.gov.tr/TR66478/karantina.html#:~:text=A%C3%A7%C4%B1klama%3A%20Karantina%2C%20bula%C5%9F%C4%B1c%C4%B1%20hastal%C4%B1k%20salg%C4%B1nlar%C4%B1n%C4%B1n,grubu%20i%C3%A7in%20e%20karantina%20uygulanabilir.>
- TDK, Türk Dil Kurumu. “Salgın”, Erişim: 02 Kasım 2021. <https://sozluk.gov.tr/>

- TÜBA. *Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2020.
- Türkiye Psikiyatri Derneği Ruhsal Travma ve Afet Çalışma Birimi. *Karantinanın Ruhsal Etkileri Ve Koruyucu Önlemler*. Aralık 2020.
- Uçar, İlyas. *Orta Çağ Kara Belası Amvâs Vebası: İslam Tarihi'nde İlk Salgın*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2020.
- Ünal, Vehbi. *İslam'da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu*. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIV/1 (2010), 355-370.
- Yelboğa, Nurullah - Aslan, Şeniz Bayır. "Sosyal Sorun Olarak Salgın Hastalıklar ve Sosyal Çalışmanın Halk Sağlığını Koruma/Geliştirme Görevi". *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2020), 43-49.
- Yılmaz, M. Kazım. "Ramazan Orucu ve Hikmetleri", *Diyanet Dergisi* 26/2 (1990), 9-34.
- Yıldırım, Said. "Salgınların Sosyal-Psikolojik Görünümü: Covid-19 (Koronavirüs) Pandemi Örneği". *Journal of Turkish Studies* 15/4, (2020), 1331-1351.
- Yüksek, Ali. "Namaz İbadetinin Tarihi Süreci", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/2 (Nisan 2018), 111-125.